Bara Zsuzsanna
Pedagógiai és Pszichológiai Kar, ELTE

A népiskolai könyvtárak létrejötte

Az 1868. évi népiskolai törvény megteremtette annak a szervezeti kereteit, hogy a kibontakozó népnevelési mozgalom céljai megvalósulhassanak, s egyúttal kötelezővé tette a népiskolai tanítói könyvtárak megszervezését.

A 19. század során Európa-szerte felmerült az alapfokú oktatási intézményekben felállítandó könyvtárak gondolata. Az oktatási intézményekben könyvtárak természetszerűleg korábban is léteztek, ám ezek elsősorban egyházi fenntartású iskolákra voltak jellemzőek. A modern, polgári berendezkedésű állam térhódítása, fejlődése nyomán sorra jelentkezett az igény az egyes országokban iskolai ifjúsági könyvtárak létesítésére az oktatási folyamat támogatása, illetve az ifjúság erkölcsi nevelése céljából. Az első ilyen jellegű rendelet német nyelvterületen 1836-ban született meg, majd 1862-ben Franciaországban is törvénybe iktatták iskolai könyvtárak szervezését. (Itt korábban, az 1789-es forradalom idején már született elképzelés népiskolai könyvtárak felállításáról.) Angliában iskolai könyvtárak helyett inkább népkönyvtárak létesítését szorgalmazták, s majd csak az 1900-as évek közepe táján indult meg a tantermekben elhelyezett könyvekből a könyvtár szervezése. Ausztriában 1871. augusztus 20-án jelent meg az a rendelet (Schulbibliotheken für die Jugend), mely a felállítandó könyvtárhoz már könyvtári szabályzatot is mellékelt, s a könyvtár fejlesztését az iskolafenntartó kötelességévé tette. *(1)*

A hazai törvénykezés iskolai könyvtárral kapcsolatos első állomása az uralkodó, *Ferenc József* által 1849 őszén aláírt s Magyarországon is bevezetésre került dokumentum, az ‚Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich'. Oktatásügyünk történetében ez rendelkezett először iskolában felállítandó könyvtárról. A neohumanizmus és a herbartizmus hatása alatt született rendelet a tanulásban a passzív befogadás helyett a tanulók önálló tevékenységét, az aktív ismeretelsajátítást szorgalmazza, amelynek révén a megszerzett tudás képességgé válik. *(2)* Az iskolai könyvtár szükségessége tehát az aktív ismeretszerzés eszközeként került előtérbe. Az Entwurf-ban megfogalmazottak azonban kizárólag az oktatási folyamat középső szakaszára, a középiskolákra vonatkoztak. Elemi iskolák vonatkozásában ilyen jellegű követelményről – még hosszú ideig – nincs tudomásunk.

Nálunk az 1868. évi ún. népiskolai törvény (1868: XXXVIII. tc.) volt az, mely – modern közoktatásunk megteremtése mellett – végrehajtási utasításával életre hívta a népiskolai könyvtárakat. Népiskolák széles körű szervezésével megteremtette azokat a szervezeti kereteket, melyek lehetőséget adtak, hogy a kibontakozó népnevelési mozgalom céljai megvalósulhassanak s kimondta a népiskolai tanítói könyvtárak megszervezését. *(3)* A törvény megszületése előtt hazánkban az alapfokú ismereteket nyújtó intézménytípust „elemi iskolának" nevezték. Az 1868-as törvény „elemi népiskola" megnevezéssel élt, ám a mindennapi szóhasználatban a „népiskola" kifejezést használták. (A név a 19. századi német szóhasználatból (Volksschule) tükörszóként került át a magyar szakirodalomba.) *(4)*

Eötvös József szerepe a népiskolai könyvtárak létrejöttében

Báró *Eötvös József* már 1848-ban, a *Batthyány*-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterként kísérletet tett a modern polgári társadalom alapját jelentő oktatásügy rende-

zésére, ám ennek a kor akkor még nem kedvezett. 1867-től haláláig – mindössze négy éven át – volt a dualizmus első vallás- és közoktatásügyi minisztere, s ami nem sikerült 1848-ban, azt megvalósította húsz évvel később. 1868-ban megalkotta a néptömegek elemi képzését, az írástudatlanság felszámolását megcélzó népoktatási törvényt.

Eötvös az országgyűlésben a költségvetés tárgyalásakor a következőképpen érvel a törvény elfogadásáért: „Az egyenlőség nem jog, hanem tény; az egyenlőség pedig tény ott, hol az a műveltség egyenlősége (...) Részemről meg vagyok győződve, hogy azon percben, melyben Magyarország művelt osztályai át lesznek hatva azon kötelességtől, hogy azokat, akik műveltségben még nem részesültek, magokhoz emeljék, azon percben a népnevelés ügye haladni fog óriási lépésekkel és minden polgári kötelességek között kétségkívül minden műveltebb férfiúnak legmagasabb kötelessége kezet nyújtani azoknak, akik alatta állnak, hogy őket fölemelje oda, hogy az országnak valóban polgárai lehessenek." *(5)* Hogyan valósítható meg a néptömegek „fölemelése", „a műveltség egyenlősége"? Úgy, ha az elemi iskoláztatást kötelezővé teszik, ha az államigazgatási egységeket iskolafenntartásra kötelezik, ám az iskolaállítás jogának lehetőségét megadják a felekezeteknek, a magánszemélyeknek is. Ha a közoktatás költségeire közadókat lehet kivetni, ha az államnak lehetősége van az oktatási folyamat színvonalának emelésére. Fontos kérdés volt tehát – többek között – a közoktatás irányításában betöltött állami szerep tisztázása.

Az állami befolyás érvényesítése nem új keletű a magyar oktatás történetében, több ilyen értelmű szabályozás is megfogalmazódott már. A legutóbbi, az 1849. október 9-én kibocsátott bécsi kormányrendelet, a Gründsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn kimondta, hogy a nevelés és oktatás fölött az állam gyakorol főhatóságot. Az abszolutista állam, a maga központosító törekvéseinek jegyében. A községi elöljáróságok az iskolák anyagi fenntartásával foglalkozhattak csupán, a szellemi irányítás az egyház, azon belül is döntően a katolikus egyház kezében volt.

Eötvösnek az állam centralizáló szerepével való szembenállása már ‚A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra' című állambölcseleti munkájában is kifejeződik. A népoktatási törvénnyel kapcsolatban erről így vélekedik: „A népiskolai törvénynek már első tervezésénél egyik kiindulási fő elvem az volt, hogy a népoktatás ügye nem az államkormány kezében legyen teljesen központosítva, hanem a községek és megyék önkormányzatilag a lehetőségig önmaguk intézzék el saját népnevelési ügyeiket." (A vallás- és közoktatásügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatés állapotáról 1870-ben. *Néptanítók Lapja,* 1871, 3–6., 1–101.)

Az 1868. évi XXXVIII. törvény még csupán a tanítóképezdékben felállítandó könyvtárakról beszélt. A törvényben nincs említés olyan könyvtárakról, melyek tartozékai lennének a népiskoláknak *(6)*, s megszületésekor ezt a törvény legkritikusabb bírálói sem hiányolták. A törvényalkotás időszakában kibontakozó s az Eötvös József által megfogalmazott népnevelési törekvés eredményeként a hazai tanítóságban kialakult igény országos méreteket öltve – dokumentálhatóan – az Eötvös-féle népnevelési egyletek létrehozásával kapcsolatos felhívás után merült fel.

Eötvös a népnevelési törvény megalkotásával – mai kifejezéssel élve – a közoktatást kívánta megalapozni. Véleménye szerint a közoktatás tágabb fogalom, mint az iskoláztatás, része a népnevelésnek, a népnevelés pedig az egész nemzet feladata: „…a népnevelés ügye oly nagy fontosságú ügy, és oly óriási mű, melyet sem a kormány, sem a törvényhozás maga nem teljesíthet, hanem hogy azt csak maga az összes nemzet eszközölheti." Vagy ahogyan a Néptanítók Lapja első számában fogalmazta: „Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, ez a népnevelés. Oly feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg." Ezért szorgalmazta a népiskolák felállításával közel egy időben a népnevelési egyletek megalakítását. 19. századi liberális, szabadelvű gondolkodóként összekapcsolta az intézményesített népnevelést és a helyi közösségek révén megszervezhető népművelés ügyét. Nem felülről jövő utasítások formájában tehát,

hanem a helyi közösségek önművelődésének kisugárzásaként, az egyén és a közösségek öntevékeny és aktív kapcsolatának eredményeként. Eötvösnek szilárd meggyőződése volt, hogy a népnevelés ügye csak „akkor állítható lábra", ha azt a társadalom egésze felkarolja. *(7)* A társadalom széles körével kívánta megismertetni elképzeléseit. Siettette hát – egyebek mellett holland példa alapján is – a népnevelési egyletek létrehozását. 1867. július 3-i keltezéssel felhívást készített, melyet augusztus folyamán eljuttatott a megyékhez, a világi és egyházi tisztségviselőkhöz. *(8)*

A sajtót is felhasználta, hogy a minisztériumi javaslat minél nagyobb nyilvánosságot kapjon. 1867. október 12-én jelent meg a Pesti Naplóban *Molnár Aladár*nak, Eötvös közeli munkatársának, a kiváló pedagógusnak, oktatáspolitikusnak a cikke ‚Állítsunk könyvtárakat a népiskolákban' címmel. *(9)* Molnár a könyvtárat – Eötvös elképzelésével megegyezően – a nép műveltségének emelése céljából kívánja. Műveltség alatt pedig elsősorban az ipar, a földművelés fejlesztéséhez szükséges korszerű ismereteket érti: „Ma már a legegyszerübb parasztgazdának is bizonyos positiv ismeretekre és ezen ismereteken alapuló, reflectáló és számító képességekre van szüksége, egyfelől hogy földjét bővebb termésre kényszeritse, másfelöl hogy terményét értékesíteni tudja." *(10)* Az ország gazdasági fejlődésének gátja „népünk csekély műveltsége…" – írja. Maga a népiskola ezt a feladatot önmagában nem képes megoldani. Megoldás csupán az lehet – mondja –, ha a népet rászoktatják az önművelésre. Ennek eszköze a könyv, helyszíne pedig a népiskolákban szervezendő könyvtár, „melyekből a gyermekek a tanító felügyelete alatt, haza vihetnének könyveket olvasni. E könyveknek nem az lenne fő feladatuk, hogy a gyermek belőlük tanuljon, hanem hogy az olvasást annyira megszeresse s annyira rászokjék, hogy az életszükségévé váljék, s midőn felnövekedik is, esténként szívesebben olvasson, mint a kocsmában verekedjen."*(11)*

A népiskolai törvény nagy terheket rótt a községekre, hiszen kötelezte őket az iskolafenntartásra, bár kiadásaikhoz az állam segélyekkel járult hozzá. De nagy terhet jelentett magának az államnak is. A törvénycikk 80.§-a kimondta: ott, ahol semmiféle iskola nem létezik – s ilyen sok volt az országban -, az állam kötelessége iskolát felállítani. A költségvetés terhét nem lehetett volna tovább növelni a népiskolai könyvtárakra fordítandó kiadásokkal. S ez Eötvösnek sem illett a koncepciójába. A már idézett ‚Egyletek. Népnevelési egyleteink' című cikkében írta: „Az e könyvtárakhoz szükséges csekély pénzt vagy az iskola vagyonából, vagy magán gyűjtésből, vagy az egylet pénztárából lehetne előteremteni."

Maga Eötvös a Néptanítók Lapja 1868. évi 1. és 2. számában folytatólagosan közölte a népnevelési egylet általa vázolt általános alapszabályát. Ebben kifejti azt a véleményét, mely szerint a községek lakóinak kulturális felemelkedését, önművelődését népnevelési egyletek felállításával lehetne megoldani. Az egyletek elengedhetetlen részét alkotnák a könyvtárak, a könyvtáros a mindenkori tanító, s a könyvtár elhelyezésére legideálisabb az iskola épülete lenne.

A gyermekekre számít, akik a kölcsönözhető könyvek által – közvetítőként – mintegy szétsugároznák a kultúrát a szülők felé. Az Alapszabály III. fejezetében, ‚Az egylet teendői' címet viselő rész 5.§-ban a következőket írja: „Az egyletnek egyik legáldásosabb ténye leendene, az iskolában a gyermekek számára oly olvasó könyvtárak felállítása, melyből a növendékek olvasás végett haza is vihetnének könyveket. Különösen sokat lehetne ez által hatni az olvasásnak a népnél való megkedveltetésére." *(12)* Eötvösnek ez a széles nyilvánossághoz eljuttatott javaslata egyben a népiskolai könyvtárak megvalósítása felé tett első lépés.

A népiskolai törvény nagy terheket rótt a községekre, hiszen kötelezte őket az iskolafenntartásra, bár kiadásaikhoz az állam segélyekkel járult hozzá. De nagy terhet jelentett

magának az államnak is. A törvénycikk 80.§-a kimondta: ott, ahol semmiféle iskola nem létezik – s ilyen sok volt az országban –, az állam kötelessége iskolát felállítani.

A költségvetés terhét nem lehetett volna tovább növelni a népiskolai könyvtárakra fordítandó kiadásokkal. S ez Eötvösnek sem illett a koncepciójába. A már idézett ‚Egyletek. Népnevelési egyleteink' című cikkében írta: „Az e könyvtárakhoz szükséges csekély pénzt vagy az iskola vagyonából, vagy magán gyűjtésből, vagy az egylet pénztárából lehetne előteremteni." *(13)* Eötvös írása a népnevelési egyletek által megszervezendő és a népiskolákhoz kapcsolt könyvtárak felállításáról – mint már szó volt róla – a Néptanítók Lapja első két számában jelent meg. S már a 10. számban (az újság hetilap volt ekkor) azt olvashatjuk, hogy a felhívás hatására „nemzet és felekezeti különbség nélkül" sorra alakultak az országban a népnevelési egyletek. *(14)* A 19. század második fele Magyarországon az egyletek alakításának a kora. Léteztek olvasóegyletek már a tanítók körében is: „Megemlítendők itt a tanítói olvasó-egyletek, azaz a tanítók által azon célra alakított társulatok, hogy az egyesek által meg nem szerezhető – a nevelés s oktatás körébe tartozó – szakmunkákat megvegyék és tanulmányozzák." *(15)* A tanítók, a szegény, pénztelen tanítók műveltségének emelése, szakmai önművelése is megoldható ezáltal.

S az Eötvös-féle gondolat találkozik azzal a tanítók körében egyre tudatosabbá váló gondolattal, mely hivatásukhoz tartozónak érzi a népművelés eszméjét. „Mi nemcsak gyermektanítók, hanem néptanítók is vagyunk, s így működésünk a négy fal közül a nép közé is kiterjed, hogy a nem-, kor- és körülményekhez alkalmazkodva kell tanácsainkat, vagy felvilágosításainkat osztogatni." *(16)* A népnevelés és a népművelés – Eötvös által megfogalmazott – gondolatának meggyökeresztetéséhez többen is segítséget nyújtottak. Eötvös nincs egyedül. Mellette állnak munkatársai, s a népnevelés ügye iránt fogékony tanítók. „Hogyan kellene a népnevelést a népművelés céljának megfelelően ujjászervezni?" – elmélkedik a Néptanítók Lapja 2. számában ‚Hazai népnevelésünk ügye' címmel írt cikkében M., azaz *Mennyey József*. *(17) Nagy László* az újság 3. számában közölt írásában az olvasástanítás szempontjából tartja elengedhetetlennek a népiskolai könyvtárakat. Cikkében részletesen kifejti és indokolja a könyvtárak fontosságát az olvasás megkedveltetésében, szerepét a tanulók önművelésében. „A népiskola hasznos dolgot cselekszik, ha alkalmat nyújt növendékeinek arra, hogy ezek üres idejöket hasznos foglalkozással töltsék, az oktatás által nyert tudásokat az iskolán kívül is gyarapítsák, ismereteiket az oktatás körén kívül eső szellemi kincsekkel is gazdagítsák (…) Az olvasástanításnak is tehát tovább kell mennie az iskolai szükségnél, tekintettel kell lennie az életre, tehát eszközölnie, hogy a népiskolai ifjúság már az iskolában fogékonnyá tétessék az élet mívelődési eszközeinek egyik legfontosabbikára – az olvasásra. E célt leghatályosabban elősegíti a népiskolai könyvtár." *(18)*

Környei János, a Néptanítók Lapja első szerkesztője, maga is miniszteriális ember, ‚A Népnevelési egyletekről' című cikkében hangsúlyozza: „Meggyőződést szerezni a tanulás módjáról és eredményéről s gondoskodni arról, hogy az iskolák tanszerekkel kellően föl legyenek szerelve. A gyermekek számára olvasókönyvtárakat fölállítani." *(19)* A mag megfogant, csírázni kezdett, szárba azonban lassan szökkent. Bár sorra érkeztek a híradások az egyletek létrejöttéről, országos méretű mozgalommá ekkor még nem sikerült válnia. Maga Eötvös is keserűen jegyzi meg két évvel később: „És mi volt az eredmény? Alig van az országban néhány egylet, és alig ismerek olyat, mely működnék." *(20)* E megjegyzésével ugyan sötétebb képet fest a valós helyzetről, elkerüli figyelmét az a lelkesedés, az a tenni akarás, mely kiolvasható a tanítói híradásokból, olvasói levelekből. Ha nem is az Eötvös által kívánt mértékben, de az egyesületek (könyvtárakkal!) – különböző elnevezéssel, de hasonló tartalommal szaporodnak. *(21)* A népnevelés ügye mind gyakrabban kerül szóba. A népnevelés, a népművelés fontos, sőt elengedhetetlen eszközének tartják a könyvet. Így kapcsolódhat össze az Eötvös-féle gondolat a hazai tanítókban a szorgalmazására felmerült igénnyel.

Tanulók számára alakítandó könyvtár létesítésére – iskolai könyvtár elnevezéssel – felhívás először a Néptanítók Lapja 1868. évi 14. számában tűnik fel, „a.o." szignóval,

‚Alakítsunk iskolai könyvtárakat!' címmel. „A vallás- és közoktatási miniszter úr ő kegyelmessége által indítványozott s országszerte lelkesedéssel fölkarolt népnevelési egyletek máris sok helyen kezdik az iskolákrai [sic!] üdvös befolyásukat érvényesíteni. Nem szándékozom ez egyletek ágazatos teendőiről szólani, hanem csupán egyre hívom föl az egyletek, tanítók s a nevelés barátainak figyelmét, ti. az iskolai könyvtárakra."

A szerző négy pontban foglalja össze érveit az iskolai könyvtárak hasznossága, fontossága mellett. „a.o." – kinek kilétét nem sikerült kideríteni – cikkében leírja még, hogy: „Indítványomat nem légből merítem, hanem a sikeresnek bizonyult kísérletből. Szerencsés valék ugyanis egy ily kezdeményezett „iskolai könyvtár" folytatója lehetni, s így tapasztaltam, mily vetélkedő szorgalommal olvassák a tanulók a fölfogásukhoz mért könyvtári művecskéket, s mennyi hasznot merítettek azokból nemcsak ők, de környezőik is. Mert mi volt természetesebb, minthogy a tanító által kiadott könyvet a gyermeken kívül még a szülők is átolvasgatták." *(22)* Falusi tanítóként a tapasztalat mondatja vele – s ebben az Eötvös által leírtakra rímel: „…a 10–12 éves iskolás gyermek szeret – kivált téli estéken – szüleinek s környezőinek könyvéből olvasgatni, – és hogy ezek legtöbb esetben örömmel és figyelemmel hallgatják a folyékonyan olvasó gyermeket. Ezen – s hasonló okok, ha nem is elkerülhetetlenné, de bizonyára szükségessé vagy legalább is hasznossá teszik az »iskolai könyvtárak« alakítását." *(23)*

Hasonlóan a tanítói egyletekről hírt adókhoz, „a.o." is fontosnak tartja érveit erősíteni a már korábban felbukkant példával, vizsgálja a kérdést a tanítók szemszögéből is: „De más jó oldala is van még az iskolai könyvtáraknak. Mily kevés tanító főleg segédtanító van oly szerencsés helyzetben, hogy évenkint csak pár jó könyvet szerezhetne is? Sokszor unalmát nem tudja mivel elölni; ha olvasni szeretne, nincs egy jó könyve, melyből valami újat olvashatna; de alig találtatik ember, ki hasonlóval szívesen szolgálna nekie. Mily hasznos szolgálatot tennének ilyenkor az iskolai könyvtárak, melyekben a tanító csak 3–4 kötet könyvet is találhatna saját olvasmányául?" *(24)* (Szükség is van arra, hogy a tanítók művelődését támogassák, hiszen például 1870-ben csupán csak Zemplén megyében 17 oly felekezeti tanító van, ki nem tud írni.) *(25)*

Sorra érkeznek a hírek könyvtárak alakításáról! A Somogy megyei Visontáról érkezik a tudósítás 1868. február 28-án: „Az egylet a tanítók további képzésének előmozdítására egyleti könyvtárt állit fel, melyet a tanitók vallás különbség nélkül használhatnak. (…) Idő jártával, ha a körülmények engedik az egyes iskolákban a gyermekek számára is fog az egylet kis könyv-gyűjteményt szerezni." *(26)*

Az első szerb néptanítói értekezletet Versecen tartották, onnan jön a hír: „… De mindezen tárgyak közt legnevezetesebb az, hogy ezen értekezleten alapíttatott egy kerületi iskolai könyvtár lelkészek és tanítók számára." *(27)*

Nézzük tovább a Néptanítók Lapja híradásait! A Vidéki tudósítások c. rovatban adják közre a következő tanítói levelet: „Tata és vidéke, márt. 1. 1868. / Vannak itt, kik nem pusztán az iskolában felelnek meg kellőleg kötelességüknek, hanem e mellett a népművelésre egy és más módon hatni törekednek (…) a tatai nagyobb fitanító Flóris Benő is sok küzdelem után énekkart és iskolai könyvtárt állított. A szomódi tanító, Tóth Lajos úr pedig tisztán földművelőkből olvasó kört alakított, és helyiség hiánya miatt iskolájában tartja a felolvasásokat, melyek éjfelekig is eltartanak a figyelmesen hallgató tagok előtt. Ezek tisztán ujságokat járatnak, több mint tíz félét, melyekből hazánk jelen állapotát szorgalmasan tanulmányozzák..." *(28)*

A népiskolai könyvtár létesítésének törvényi megfogalmazása

Mint láttuk, az 1868. évi XXXVIII. tc. még csak tanítóképezdékben felállítandó könyvtárakról beszél. A törvény végrehajtási utasítása, a 2872. sz. a. kelt miniszteri rendelet dátuma 1871. március 4-e. Eötvös József ekkor már egy hónapja s két napja halott.

A rendeleten már az új miniszter, *Pauler Tivadar* (1871–1872) aláírása szerepel, ám a megfogalmazás Eötvös felfogását, elképzeléseit, céljait tükrözi.

A rendelet kimondja s hosszan taglalja a 30.§-hoz kapcsolva az iskolai könyvtár [itt: tanítói könyvtár] létesítését, a létesítés módját. „A tanítói könyvtár létesítése nemcsak a tanítók további művelése végett nélkülözhetetlen, hanem a község lakosai között a művelődés terjesztése céljából is kívánatos és szükséges. Kívánom ennélfogva, hogy a községi iskola tanitói könyvtára községi könyvtárrá legyen, s ennek létesítésére az elemi népiskolákban 25 kr., a felsőbb népiskolákban 50 krnyi felvételi díj minden tanuló után kivétel nélkül szedessék be. Minden községben, hol községi iskola van, az iskolaszék oda hasson, mikép a község lakosaiból könyvtáregylet alakuljon, melynek tagjai legalább évi 2 forintnak, akár havi részletekbeni lefizetése mellett a tanítói könyvtárt használhassák. Az így begyült pénzek, a befolyó felvéti díjakkal együtt, csak a könyvtár gyarapítására fordítandók; e könyvtár a községi iskola megszűnte esetében a község elidegeníthetetlen tulajdona marad, és a megalakult könyvtáregylet és a község felelős felügyelete alatt, mint községi könyvtár állandóan fenntartandó. A tanítói könyvtár az iskolaszék, illetőleg a könyvtárt alakító egylet választott bizottmányának igazgatása alatt áll, elfogad mindennemű, akár pénzbeli vagy pénzértékű, akár pedig könyvbeli adományokat s ez utóbbiak fölös példányait (kettős példányait, Duplicatum) más tanítói könyvtár fölös példányaival cseréli fel. A megalakulandó könyvtáregyletek a községi iskolával levén kapcsolatban ezek alapszabályai a tagok névjegyzéke, a leltár, illetőleg a pótleltár a községi iskolák évi költségvetése mellett felterjesztendők, s ezek költségvetése a községi iskolai költségvetéssel együttesen tárgyaltatnak és a községi iskolára adott államsegély – a mennyiben a tanítói könyvtár gyarapítására kiterjed – a könyvtár-egylet javára is esik.” *(29)*

Első olvasatra ezt a rendeletet tarthatnánk akár a falusi népkönyvtárakat létrehozó rendeletnek. Ám, ha volt is egy-két esetben erre példa (mármint hogy az iskola megszűnése miatt könyvtára községi népkönyvtárrá alakult át), a gyakorlat azt mutatta, hogy a rendelet nyomán a népiskolák épületében létesülő és működő könyvtárak megmaradtak elsősorban népiskolai könyvtárnak még akkor is, ha a település közművelődésének feladatát koronként fel is vállalták.

S mivel a későbbi törvényi szabályozás hivatkozási alapul használta ezt a rendeletet a népiskolai könyvtárak további szabályozásához, állíthatjuk, hogy az 1871. évi 2872. sz. a. kelt rendelet a népiskolai (ekkor még csupán tanítói) könyvtárak létrehozását megalapozó rendelet.

A könyvtárak állományának kialakítása, gyarapítása a kezdeti időszakban

A népiskolai könyvtárak létrehozásának pillanatában szinte azonnal megfogalmazódtak az alábbi kérdések: Milyen hatással van a gyermekekre az olvasás? Hogyan, mi módon gyarapodjon az állomány? Milyen könyvek kerüljenek a könyvtár állományába?

Tanítói levelek, cikkek utalnak arra, hogy voltak, nem is kevesen, kik károsnak tartották az ifjúság olvasását. Elvonja őket a tanulástól, a játéktól, a szabad levegőn való mozgástól, a munkától, „izetlenné teszi neki a kevésbé vonzó hatású iskolai tantárgyakat, ingerli a fantáziát, felkölt oly érzelmeket, melyeknek még szunnyadniok kell vala, előidézi a dühödt olvasási vágyat, olvasási felületességet, vizenyősséget stb…” *(30)* – állították többen is. „...azt csak nem akarjuk, hogy minden gyermek egy-egy betű-moly legyen?!” – kiált fel *Kerékgyártó Elek*, majd így mennydörög: „Megbocsájthatatlan véteknek tartanók azt, ha annyi szellemi táplálék tömetnék a gyermekbe mint a mennyit csak férfiú bírhat el, s ez által önmagunk idéznők elő gyermekeinknél a szellemi tompultságot, testi elerőtlenedést és talán a – kora halált is.” *(31)*

Tényleges problémát okozott az a kérdés, hogy mi módon, milyen forrásokból gyarapodjon a létrehozott könyvtár? Ötletekben nincs hiány. A tanítói levelek a leleményesség-

nek számtalan példáját mutatják. Leggyakoribb módja a gyarapodásnak a pénz- vagy könyvadomány: „Kovács Mihály cserepesi tiszttartó úr a köröstarjáni iskolakönyvtár javára 10 ftot adományozott". *(32)* „Grosz Zsigmond úr (…) a dévaványai izr. iskola elnök(nek) édes anyja 30 frt. áru könyvvel gazdagította az iskolai könyvtárt." *(33)* Jászberényből érkezett híradás alapján „beíratáskor minden tanulótól 2 újkrt szedhetünk (…) az elemi iskolai könyvtár javára". (Ezt még minden tanító kiegészítette fejenként évi 50 krajcárral.) *(34)* Van, aki azt javasolja, hogy a tanulók jutalmazására elkülönített pénzekből vásároljon a tanító az iskolai könyvtár számára könyveket, a jutalomkönyvekbe írják bele a gyermek nevét s így kölcsönözhessék azt mások is. *(35)* Van, ahol az iskolai bál bevételét fordítják könyvtárfejlesztési célra. *(36)* Mások az egyleti tagsági díjból vásárolnak könyveket meghatározott összegben. Elhangzott olyan javaslat is, hogy lakodalmak alkalmával a menyasszonypénz mellett gyűjthetnének a könyvtár javára is. *(37)* A „könyvtárközi csere" ötlete is felvetődik. Hajdúszoboszlón két tanítóegylet is van ebben az időben, ezek rendszeresen cserélik egymás közt a könyveket. *(38)* Igaz, így nem az állomány bővül, csupán az olvasnivaló, de az ötlet használható.

Mint látjuk, a kép elég vegyes. Az átgondolt, tudatos könyvtárfejlesztést a pénz hiánya akadályozta még akkor is, ha ötletben, leleményben nem volt hiány. A kormányzat részéről kialakított megoldásra – mely egységesen segít valamennyi iskolai (s közte a népiskolai) könyvtáron – még várni kellett néhány évet.

A kezdeti időszakban a legnagyobb problémát az okozta, hogy kevés volt az olyan kiadvány, mely az ifjúság számára készült s bekerülhetne a népiskolai könyvtár állományába. Erre utal a Néptanítók Lapjában megjelent, egy tanítói levélhez fűzött szerkesztőségi megjegyzés: „Ilyen ifjúsági népies irodalmunk úgy sem igen terjedelmes még, mert eddig nem volt kelete. De mihelyt a tényleges szükség meg lesz rá, az is terjedni fog." *(39)*

Már Eötvös figyelme is kiterjedt erre. *Vahot Sándorné*val *(40)* összeállíttatott egy könyvlistát, melyet az ifjúsági könyvtáraknak ajánl állományuk kialakításához. Ebben a következő művek szerepelnek: *O. Eschenbach* ‚Fenn és lenn'; *Cooper* ‚Vadölő'; ‚Vadfogó'; ‚Utolsó mohikán' (Vahotné fordításai); belekerülhet *Jókai*tól a ‚Kis Dekameron', a ‚Téli zöld', valamint *Bánfi János (41)* ifjúsági regényei, például ‚A rongyszedő fiú'; ‚A varróleány'; a ‚Munka és jutalom'; ‚Az ingoványok leánya'; ‚A félszemű'; ‚A drótos fiú'; ‚A félkezű remete' *(42)*

Milyen egyéb kiadványokkal rendelkezhettek még a népiskolai könyvtárak az induláskor? Ilyen volt például a *Molnár Aladár* által szerkesztett, úgynevezett Népiskolai könyvtár sorozat, melynek 1868 február végére már 5 kötete is megjelent s „6. füzetére 2 fttal, kemény kötésben 2 ft. 40 krral lehet előfizetni Osterlamm Károly pesti kiadókönyvárusnál (Erzsébettér)." *(43)*

Bekerülhettek még Robinson történetének feldolgozásai, *Hevesi Lajos* ‚Jelky András, bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben' (1872) című kötete, *Grimm* és *Andersen* meséinek átdolgozásai, *Erdélyi János* népmese-gyűjteménye (1846–48). *Mayer Miksa* történelmi tárgyú ifjúsági regényei, *Aranytól* a ‚Buda halála' (1864), a ‚Toldi' (1854); magyar regék és mondák, hogy csak néhányat említsünk a kiadásra érdemesített művek közül. *(44)*

Pirk György igazgató-tanító leveléből *(45)* tudomást szerezhetünk a jászberényi elemi iskolai könyvtár állományáról. A könyvtár, mely egyházi fenntartású iskolához tartozott, 187db ún. régi, *(46)* 1863 előtti kiadású könyvvel rendelkezett (ebből mintegy 60–70db latin és német nyelvű volt). A levél megírásának idején két tanügyi lap járt rendszeresen az iskolába, a Tanügyi Lapok és a Népnevelési Közlemények (ez utóbbi „a prépost úr nagylelkűsége folytán"). „Találhatók könyveink közt tanítás és nevelésről írt legujabb s legjobb művek, ifjusági iratok, tudományos munkák, erkölcs-nemesitő folyóiratok, regények, (különös figyelemmel választva a történelmiek) és regék, valamint a latin és német

remek írók munkái is." *(47)* – olvashatjuk a levélben. Könyvtárukban őrzik az oktatási kormányzat által kibocsátott rendeleteket, törvényeket is – köztük a 12 sűrűn teleírt íven található, az 1777-es évre datált „Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas" törvény teljes szövegét –, tanügyi vonatkozású iratokat, valamint valamennyi folyamodványt, melyet az iskola a városi, a kerületi hatósághoz intézett. 1777-ig visszamenőleg őrzik még az iskolába kinevezett tanítók névsorát, elhalálozásuk időpontját.

Elvileg – 1868. február 6-tól, egy csütörtöki naptól kezdődően – minden népiskolai könyvtárban megtalálható a Néptanítók Lapja. Az újságot Eötvös József szorgalmazására adta ki a VKM magyar, német, tót, román, szerb, orosz és horvát nyelven, népiskolai tanítók számára ingyenesen. *(48)* Azzal a feltétellel, hogy a lapot megőrzik. (Hogy nem mindenhol őrizték meg, ezt bizonyítják azok a VKM rendeletek, melyek szankcióval fenyegették ilyen esetben a tanítókat.)

„Tapasztalván, hogy a műveltség a nép közötti terjesztésének egyik legbiztosabb eszköze és módja a helyesen szervezett nép- s illetőleg iskolai könyvtárak felállítása és gyarapítása; e célból én minden olyan törekvést, mely a ponyvairodalom kiszorítását és jobb irányú népies olvasmányok megkedveltetését és meghonosítását célozza, mindenkor a legmelegebben pártolok. Ennél fogva fölhívom címedet, hogy a gondozására bízott tankerületben, illetőleg egyházmegyében a nép- s különösen az iskolai könyvtárak létrehozását lehetőleg mozdítsa elő; az elért eredményről való tudósítást pedig annak idején az iskolai állapotokat előtüntető tanfelügyelői statisztikai jelentésben elvárom."

A Néptanítók Lapja az első, tanügyi kormányzat által Magyarországon kiadott „paedagogiai" lap, mely széles körben, országosan terjeszti az ismereteket a nevelés és oktatás témakörében, tájékoztatást ad külföldi iskolaügyről, közli a közoktatásügyi törvényeket, rendeleteket, ismerteti az újonnan megjelenő tanszer- és tankönyvi irodalmat.

Eötvös, az országgyűlés elé terjesztett jelentésében a lap indításával kapcsolatos céljáról így ír: „…elemi oktatásunk gyarlóságának legfőbb oka a tanítók nagy részének tájékozatlanságában, a világtól s a fejlődő pedagógiai ismeretektől elzárt helyzetében s más felől szegénységükben levén, mint lehetne e két nagy bajon segíteni." *(49)*

A népiskolai könyvtárügy alakulása Trefort Ágoston minisztersége (1872–1888) idején

A népiskolai törvény végrehajtási utasítása (2872/1871.) elrendelte könyvtárak létrehozását, de az ügy megvalósítása ténylegesen nehézkesen, döcögve haladt. Az iskolai és népkönyvtár alapítása a tanító becsületbeli ügye – írta az egykori tudósító. A rendeletre *Trefort* is többször hivatkozott az államilag segélyezett községi iskolák költségvetésének kialakításakor, s hangsúlyozottan arra a pontra, mely előírta, hogy tanítói/községi könyvtár létesítésére „…az elemi népiskolákban 25 kr. a felsőbb népiskolákban 50 krnyi felvételi dij minden tanuló után kivétel nélkül szedessék be." *(50)*

Eötvöshöz és Paulerhez hasonlóan Trefort miniszternek is szívügye volt az iskolai könyvtár. Rendeletek, körlevelek tucatjával sürgette az iskolafenntartással bíró hatóságokat: „…község és iskolaszék vállvetve hassanak oda, s kövessenek el mindent, hogy az iskolában népiskolai könyvtár állíttassék." *(51)* A miniszter statisztikai adatokat kért, ezzel nyomatékosítaná felhívását: „Tapasztalván, hogy a műveltség a nép közötti terjesztésének egyik legbiztosabb eszköze és módja a helyesen szervezett nép- s illetőleg iskolai könyvtárak felállítása és gyarapítása; e célból én minden olyan törekvést, mely a pony-

vairodalom kiszorítását és jobb irányú népies olvasmányok megkedveltetését és meghonosítását célozza, mindenkor a legmelegebben pártolok. Ennél fogva fölhívom címedet, hogy a gondozására bízott tankerületben, illetőleg egyházmegyében a nép- s különösen az iskolai könyvtárak létrehozását lehetőleg mozdítsa elő; az elért eredményről való tudósítást pedig annak idején az iskolai állapotokat előtüntető tanfelügyelői statisztikai jelentésben elvárom." *(52)*

A nép olvasnivalóval történő ellátására – a népiskola szervezeti keretei között – 1876-ben a minisztérium kezdeményezésére létrejött a Népkönyvtárak Terjesztésére Alakult Központi Bizottság. Ennek elnöke *Türr István,* aki Itáliából hazatérve szerepet vállalt a népoktatás fejlesztéséért folyó munkálatokban. A jegyző *Mayer Miksa,* az eötvösi kultúrpolitika elkötelezett híve, maga is íróember. A bizottsági tagok között ott találjuk *Schwarz Gyula* országgyűlési képviselőt, Eötvös gyakori vitapartnerét, az Országos Köznevelési Egyesület elnökét. *Körösi Józsefet,* a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatóját; *Dolinay Gyulát* mint a Hasznos Mulattató szerkesztőjét; *György Aladárt,* a Hon című lap munkatársát, pedagógiai írót; valamint tanárokat, lapszerkesztőket. A könyvjegyzék, amit a bizottság – ígérete szerint továbbra is, minden év októberében – összeállít, ajánlás csupán. S elősegítendő a könyvtárak számára kínált könyvek megismerését, a listához ingyen lehetett hozzájutni a *Zilahy*-féle könyvkereskedésben, a Váci-utcza 9. sz. alatt. *(53)*

Népkönyvtárak vagy népiskolai könyvtárak? A kérdés minduntalan visszatér. Nézzük meg ezzel kapcsolatban a Bizottság által megfogalmazott általános alapelveket.

„A népkönyvtárak felállítása a népoktatási tanintézetekkel szerves összeköttetésben történjék, mintegy az iskolai könyvtárak fejleményeként s kezelésével lehetőleg a községi népoktatási tanintézetnél működő tanító bízassék meg." *(54)* A népkönyvtár-egyesület alapszabályának értelmében könyvtárnok csak rendes (azaz kinevezett) tanító lehet. Az egyesület megszűnése esetén „a könyvtár az iskolák közös tulajdona marad." *(55)*

Az Alapelvek második fejezetének első pontjában ismételten arra találunk bizonyítékot, hogy a népiskolai könyvtár és népkönyvtár eltérő elnevezéssel, de azonos funkcióval, mintegy iskolai népkönyvtár működik. Célja a műveltség terjesztése a település lakossága (beleértve az iskoláskorú gyermekeket is) körében, s nem csupán a tanulóknak a tanulásban az önálló ismeretszerzést segítendő eszköze. „A tanító mindenek előtt hasson oda, hogy, mint a törvény is rendeli, bármily csekély iskolai könyvtár legyen. Ezután a legfelsőbb osztályok növendékeinek, s különösen az ismétlő iskolába járó kitűnőbb tanulóknak adjon oly könyveket, melyeket szülőik is hasznosan s gyönyörködve olvashatnak." *(56)*

Hasonló célt láttunk korábban a népiskolai könyvtárak felállítást megtervező, majd elrendelő VKM rendeletekben is. Már Eötvös is hasonló elképzeléssel beszélte meg Vahotnéval a beszerzendő könyvek listáját.

A Bizottság a felnőttek megnyerésére, az olvasás megszerettetésére érdekes módszert ajánl a tanítók figyelmébe. E szerint a tanító, miután a növendékeit és az iskolaszéket már megnyerte az ügynek, tartson felolvasásokat, „kezdetben igen ritkán, s harmad, negyedizben már a másodszori sürgetést is megvárva – egyetmást felolvasson a népnek." S mit ajánlanak „csalogató" felolvasás gyanánt? *Petőfi* ‚János vitéz'-ét, Robinson Crusoe egy rövid népszerű feldolgozását, a Természet könyvéből ‚Az állati élet fejlődése' című sorozatot, melyben „a csirke kikelése van megírva", továbbá a ‚Képzelmi utazás a mindenségbe' és ‚Az állatok ösztöne'című fejezeteket, valamint Jókaitól ‚A négy mázsás serfőző' „humoreskjé"-t, Aranytól a ‚Jóka ördögé-'t. *(57)*

S egy újabb „cselvetés" az olvasás megkedveltetéséhez: „Közben-közben egyes apróbb tárgyakat is fel kell olvasni, így p. az olvasókönyvekből Jókai ‚Koldus gyermek'-ét, egy-egy cikket a lapokból, mindig magyarázatokkal kisérve." *(58)* A felolvasásokon bárki részt vehet: „nem egyesületi tagok s nők is [!] bebocsáthatók." Igaz, ezektől „külön belépti díj is szedendő". *(59)*

Milyen könyveket tart beszerzésre alkalmasnak a könyvtár számára a Bizottság?

Magyar szépirodalom: Jókaitól kilenc könyv – ‚Válogatott beszélyei', ‚Sonkoly Gergely', ‚Török világ Magyarországon', ‚A serfőző', ‚Erdély aranykora', ‚A magyar előidőkből', ‚Uj földes ur', ‚A magyar nép adomái', ‚A magyar nemzet története'; Petőfi összes költeményei; Arany összes költeményei, a ‚Toldi', ‚Toldi estéjé', Hevesi Lajos ‚Jelki András kalandjai'; *Garay János* ‚Az Árpádok';

Külföldi irodalom: Grimmtől görög és római ősregék; *Swift* ‚Guliver'; Andersen meséi; indián történetek; ‚Don Quichotte [sic!] kalandjai'; ‚Ezeregy éj' – az ifjúság számára átdolgozva; ‚Münchausen', ‚Robinson Crusoe'; *Verne*: ‚Utazás a föld körül', ‚Utazás a tengeralatt';

Népköltészet: *Kriza János* ‚Vadrózsák', népmesegyűjtemény ‚Népirodalom' címmel; ‚Nemzeti dalkönyvecske'

Ismeretterjesztés: ‚Apró majorság', ‚Szarvasmarha tenyésztés', ‚Dinnye-, eperfa- és selyemhernyó tenyésztés', ‚Az emberi nem eredete', ‚Neveléstan', ‚Kártékony állatok', ‚Egészségtan'… stb.

(A felsorolás természetesen nem teljes, a listáról a mai olvasók számára is ismert műveket ragadtam ki. Az ismeretterjesztő művek csoportján belül pedig a tendenciát kívántam illusztrálni.)

Trefort 1877. szeptember elején újabb miniszteri utasítást fogalmazott az állami iskolai gondnokságok számára. Mivel az államkincstár nem volt olyan helyzetben, hogy központilag finanszírozni tudta volna a népiskolai könyvtárakat, ezért a miniszter az iskolák költségvetéséből kívánt pénzeket átcsoportosítani e célra. Az utasításban hivatkozik a 2872/1871. évi rendeletre, nyomatékosan felhívja a hatóságok figyelmét az ún. felvételi díjak beszedésére, mely összeg az iskolai könyvtárak anyagi alapját jelentené. E kötelezettséget kiterjeszti a nem államilag segélyezett községi felső nép- és polgári iskolákra is, de ezeknél nem ír elő meghatározott összeget, hanem „a helyi viszonyokhoz mért felvételi dij szedessék." *(60)* Ugyanakkor felvetette annak lehetőségét, hogy az iskolák a tankötelezettséget megszegő diákok szüleitől, gyámjaitól beszedett úgynevezett „büntetéspénz" bizonyos részét is a könyvtár javára fordítsák. Hasonló értelemben küldött utasítást a megyei tanfelügyelőkhöz és az egyházi hatóságokhoz. *(61)* A megyei tanfelügyelőkhöz intézett rendeletében kiviláglik annak szándéka, hogy a minisztérium pontos statisztikát kíván összeállítani, pontosan látni kívánja, mi a helyzet országosan a népiskolai könyvtárak ügyében: „Az iskolai fölszerelések kimutatásánál megjegyzendő, hogy (…) ne az egyes kötetek, hanem a könyvtárak száma vétessék föl a lajstromba." *(62)*

Az adatok azonban hiányosan, pontatlanul érkeztek be a minisztériumba. Ezért Trefort megismételte utasítását, immár nyomatékot adva szavainak: „Egyszersmind fölhívatik címed annak mielőbbi följelentésére, hogy a gondozására bízott tankerület, mely községeiben léteztek az 1877/78-iki tanévben iskolai s illetőleg népkönyvtárak s milyen tannyelvű iskolák mellett?" *(63)*

1879 tavaszán kelt körleveléből azt látjuk, hogy a könyvtárak anyagi háttere még mindig rendezetlen, a népművelés ügye sem megoldott: „Az iskolai és népkönyvtárak nélkül a népiskola csak fél iskola, mert az elemi oktatás alól kiszabadult tankötelesnek nincs módja magát olvasás által tovább kiképezhetni, s e miatt a kormány minden törekvése mellett a nép-nevelés sokkal csekélyebb mérvben halad, mintsem haladhatna, ha minden község iskolai és nép-könyvtárral lenne ellátva, melyet a nép fiai szabadon használhatnának, s mely megóvná őket a ponyva irodalom mételyétől." *(64)*

1879 végén újabb rendelettel erősítette meg Trefort az eddigi szabályozást. Arra utasította a tanfelügyelőket, hogy vegyék fel a tanítói egyletek gyűlésének témái közé a népiskolai könyvtárak ügyét: „Az „iskolai és népkönyvtárak" intézménye a nép általános művelődése előmozdítását célozván, fölhívom nagyságodat, hogy ezen fontos ügyet szívén hordva, nevezett könyvtárak alapítását s gyarapítását az 1877. évi december 18-án

30,535 sz. alatt kelt rendeletem értelmében a lehetőségig előmozdítani igyekezzék. Midőn az iskolai és népkönyvtárak terjesztésére alakult orsz. bizottság által kiegészített s ajánlott könyvek jegyzékét nagyságodnak körözés végett megküldöm, egyidejűleg utasítom, hasson oda, hogy a szóban forgó könyvtárak ügye a tanítói egyleti gyűléseken tárgyalás alá vétessenek s az egyesületnek az intézmény alapítása, terjesztése, értékesítése, valamint az e célra szolgáló utak és módoknak érdekében hozott tapasztalati javaslatok nagyságod útján ide koronként terjesztessenek fel." A rendelet melléklete az ajánlott művek bővített jegyzékét is közölte. *(65)*

Közben a Népkönyvtárak Terjesztésére Alakult Központi Bizottság *(66)* szorgosan dolgozott. Rendszeresen adták ki az iskolai és népkönyvtárak számára ajánlható művek jegyzékét, s a lista egyre bővült. 1878-tól kezdődően a műveket csoportosították. Az egyik csoportba azok kerültek, melyek „úgy tartalmuk, mint alakjuknál fogva könnyebb olvasmányt képeznek". A másik csoportba pedig, melyek „az olvasó részéről már némi készültséget föltételeznek, és így a tanító által felolvasva s magyarázatokkal kísérve, felette becses anyagot szolgáltatnak a hosszú téli estvék hasznos és mulattató betöltésére." *(67)* Ebbe az ajánlásba belekerült Dolinay Gyula mindkét lapja, a Hasznos Mulattató és a Lányok Lapja is.

Dolinay Gyula, a népiskolai könyvtárak propagálója

Dolinay Gyula újságíró, lapszerkesztő, ifjúsági író. Nagyharsányban született 1850. augusztus 14-én. A debreceni református kollégiumban tanult. Szorgalmas, jó képességű diák lehetett, a felsőbb osztályban kétszer nyerte el a Klobusiczky – Pallay-féle nagyobb díjat. 1867-ben beiratkozott a budapesti egyetemre. Fiatalon, mindössze 19 évesen kezdte szerkeszteni a Tanulók Közlönye című ifjúsági lapot, mely „fürge kis lap akkora feltűnést keltett, hogy boldogult Rudolf trónörökös számára is megrendelték." *(68)* Dolinay felkereste Eötvös Józsefet, hogy személyesen mondjon neki köszönetet, amiért az udvari körök figyelmét lapjára felkeltette. Eötvös elhárította a hálálkodást, ám a találkozás alkalmat teremtett, hogy eszmét cseréljenek arról a témáról, mely mindkettőjüket igencsak érdekelte, s ez a hazai gyermekirodalom kérdése. Eötvöst íróként is foglalkoztatta a téma, emigrációja idején tanulmányozta a külföldi gyermekirodalmat. Ekkorra már megírta gyermekverseit, mintegy pótolva a hazai irodalom hiányosságait. A lapszerkesztő kapva-kapott a nép nevelése iránt elkötelezett miniszter ötletén, miszerint füzetsorozatok formájában közölt gyermekirodalommal kellene megvetni a népiskolai könyvtárak alapját. *(69)*

Dolinay 1871-ben új ifjúsági képes hetilap, a Kis Ujság kiadásába kezdett. Ő volt a vállalkozás tulajdonosa és szerkesztője, s egyben az újság mindenese is. Már ez a lap is, de még inkább a hosszú időt megélt Hasznos Mulattató rendszeresen megjelentette példányait – negyedévente – egybekötve is. Előfizetőit ajándékkönyvekkel jutalmazta.

Eötvösnek a gyermekirodalommal kapcsolatos elképzelését felvállaló Dolinay vállalkozóként sem járna rosszul, ha lapját a népiskolák könyvtáruk részére előfizetik. Mindenesetre a Néptanítók Lapjában megjelenő s kiadványát ajánló felhívások nem érték el céljukat. A Kis Ujsággal nem volt szerencséje. Hiába próbált az előfizetőknek ajándékkönyvecskékkel, földgömbbel, Magyarország díszes falitérképével kedveskedni, hiába ajánlotta fel az iskoláknak, hogy hat előfizető esetében tetemes árkedvezményt kapnak, hangsúlyozta előfizetési felhívásaiban, hogy „a gyermek nyelve és modorához alkalmazottan, oly kedves és figyelmet megragadó olvasmányt adunk, mi a gyermeknevelésben, különösen a népiskolai oktatásban sikeres, sőt nélkülözhetetlen taneszközül bizonyult be" *(70)*, 1872 júliusától nem volt képes a lapot tovább finanszírozni. Az utolsó hónapokban az ajándékok körét is jelentősen növelte: „A 3 előfizetőt gyűjtőknek 40 iv jó minőségű írópapirt, a tíz előfizetőt gyűjtőknek 50 ív papírt és 50 darab acéltollat" ígért. Az előfizetési díjak lassan, el-elmaradozva csordogáltak, a bukás elkerülhetetlennek bizonyult. Pedig a Kis Ujság

volt az a lap, melynek hasábjain Dolinay tömeges méretű előfizetői tábor kialakításával is megpróbálkozott. Az országban sorra alakuló különféle egyletek adták az ötletet számára, hogy felhívást intézzen olvasóihoz, alakítsanak a népiskolákban gyermekegyletet, más elnevezéssel „olvasó kis köröket" (az első megfogalmazásban még ezt a megnevezést használja!). Dolinay javaslata a következő: a tanító szorgalmazására az egyletbe belépő tagok havonta 10–10 krajcárt fizessenek be, ebből ugyan vehetnek 1–2 könyvet is, de legfőképpen rendeljék meg a Kis Ujságot, amit aztán közösen olvasgatnának. Dolinaynak ebben az indítványában még szó sincs iskolai könyvtárról! Igaz, az egylet tisztségviselői között szerepel a „könyvtárnok" elnevezés (bár a többi tisztségtől eltérően feladatkört hozzá nem nevez meg), ám ez inkább a más egyletekhez hasonlóan az iratok őrzését, kezelését végző személyt jelenthette. Az olvasótábor növelésének céljára utal az újság 45. számában közölt „kis olvasó-kör alakulási és működési tervezeté"-ben az egylet céljai között szereplő kitétel is: „…járatja a kör a Kis Ujságot…". (Igaz, ez utóbbi a Néptanítók Lapjában közreadott s a szakirodalom által a népiskolai könyvtárak megalapításaként számon tartott ‚Alakítsunk kis olvasó-köröket!' című cikkből már kimaradt.)

Dolinay laptulajdonos és lelkes irodalombarát. Növelni akarja olvasótáborát, a lap fennmaradásával párhuzamosan ugyanakkor az olvasás megkedveltetésére törekszik. A kis olvasó-körök, majd olvasó-egyletek alapításának az ötlete nem tőle származik *(71)*, ám ügyesen kihasználja lehetőségét a kettős cél megvalósítása érdekében.

Másik lapjával, a Hasznos Mulattató-val Dolinay már sokkal sikeresebb volt, az újság mintegy 39 éven át megjelent. (A lap hosszú élettartamában feltehetően szerepet játszott az is, hogy *Wlassics* minisztersége óta a VKM előfizetőként juttatott el bizonyos kiadványokat az iskolai könyvtárakba, s az ajánlásokban ez az újság is szerepelt.)

A Hasznos Mulattató érdekesebb, mint a Kis Ujság volt, színesebb, ötletesebb. A szépirodalom mellett széleskörű ismeretterjesztő tevékenységet folytatott a természetrajz világától egészen a távoli népek szokásáig. Több játékot, „észfejtő" feladványt, „képtalányokat" is közölt. A lap nyolcadrét íven, 48 oldalon, évi 8 kötetben jutott el az olvasókhoz. 1875-ben megújult, új kiadójának, a *Légrády*-testvéreknek köszönhetően szebb kiállításban jelent meg. Több ismert, jelentős kortárs író *(Könyves Tóth Kálmán, Endrődi Sándor, Mikszáth Kálmán, Szász Károly, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő* és mások) gyermekekhez szóló munkáit is közölte.

1901-ben újabb változásról tudósít az impresszum. A 2. számtól kezdődően a kiadó *Dolinay Lajos*, a laptulajdonos testvére lett, s Gyula a felelős szerkesztő.

1876-tól Dolinay a népkönyvtárak szélesebb körben történő szervezésére alakult bizottság tagjaként szerkesztette a bizottság lapját, az Iskolai és népkönyvtárat. Ebben hírt adott napi eseményekről, a könyvtárak létrehozásának, gyarapításának problémáiról. S ettől kezdődően a magyarországi gyermekirodalom elkötelezett híveként lelkes propagálója lett a népiskolai könyvtárak ügyének is. Így vallott erről: „Ezt az eszmét szolgálom (…) az egész életemmel. Egymagam jókora könyvtárt szerkesztettem már össze a „Hasznos Mulattató" harminc esztendei vaskos köteteivel, és testvér-vállalata, a „Leányok Lapja" huszonnyolc évi folyamával, és jelentékeny számú egyéb kiadványommal. Még más téren is fáradoztam az ügy érdekében. 1881-ben a kérdés tisztázására „Könyvet a népnek" c. röpiratot irtam és néhány lelkes tanférfiú közreműködésével, másfél éven keresztül: „Iskolai és népkönyvtár" című szaklapot szerkesztettem." *(72)* Dolinay 1880 és 1892 között (*Paulay Ede* elnöklete alatt) az Írók és Művészek Társaságának titkára, a társaság felolvasásokkal egybekötött estélyeit és kirándulásait szervezi. 1880-ban Esztergomba, 1881-ben a Tátrába, 1882-ben az Al-Dunára, 1883-ban Turinba és Párizsba, 1884-ben Máramarosra, Szatmárra, Nagykárolyba, Debrecenbe utaznak. A kirándulások alkalmával több városban felolvasásokat, ének- és zene-előadásokat tartottak.

A népiskolai könyvtárügy lelkes híve 1918. február 18-án, 68 éves korában Szigetszentmiklóson halt meg.

A könyvtári állomány nyilvántartása, katalogizálása és tárolása

Az 1880-as évektől kezdődően a különböző fórumokon az ifjúsági irodalommal kapcsolatos viták mellett megjelentek a könyvtár működtetésének szakmai, módszertani kérdései is. A Néptanítók Lapja 1887. évi 8. számában *Porzsolt Kálmán* tollából pontos és részletes útmutatót találunk arról, hogyan kell a tanítónak a könyvtári munkát végeznie.

Mi volt tehát az iskolai könyvtár kezelőjének a feladata?

– Nyilvántartásba venni a könyvet, vagyis a főtörzskönyvben kitölteni a következő rovatokat: „folyó szám", a szerző neve, a könyv címe, „tudományszak, melybe a könyv tartozik", „a könyv alakja (4-rét, 8-rét stb.), kötése, milyen úton és mikor került a könyvtárba, ezután a könyv első lapjára ráütni a könyvtár vagy az iskola pecsétjét.

– A pecsét mellé tintával odaírni a főtörzskönyvből az adott könyvre vonatkozó „folyó számot".

– A könyvet, mielőtt a könyvtáros az állományba besorolná, be kell köttetni.

(Mivel ez drága mulatság, a szerző azt ajánlja a tanítóknak, hogy tanulják ki a könyvkötő mesterséget, sőt egy-két tanulót is meg lehetne erre – véleménye szerint – tanítani, akik majd ebből a munkából eltarthatják a családjukat.)

– Készüljön az állományról katalógus, mégpedig oly módon, hogy a „könyvtár minden egyes darabjának címét és minden ismertető jelét (mint a főtörzskönyvnél) egy külön cédulára írjuk a kathalogus készítése céljából, amely cédulákat aztán a szerzők neve szerint betűrendbe szedünk s ez képezi a legprimitivebb kathalogust, az úgynevezett cédula-kathalogust."

– Ezután a könyvtáros megadja a könyvnek „a maga igazi numerusát", ráragasztva azt a hátára s ráírja ugyanazt a számot a katalógus cédulára is.

– Ha mindezzel elkészült, felteheti a polcra. A könyvek tárolására egyszerű, fából készült könyvszekrényt javasol a szerző.

Porzsolt szerint nagy figyelmet kell fordítani a könyvtárhelyiség elrendezésére. Főleg akkor, ha a teremben a könyveken kívül más iskolai gyűjteményt is el kívánnak helyezni. A tárolószekrények célszerű elrendezésére két megoldást javasol: kisebb állomány esetén a helyiség egyik oldalára csoportosítva különüljenek el a könyvek, nagyobb állománynál elegendő, ha a könyvszekrények logikus rendben helyezkednek el más gyűjtemények szekrényei között.

Az állomány lehetséges összetétele

Korábban már láttuk, a népiskolai könyvtárak létrehozásának pillanatában felvetődött az a probléma, hogy milyen könyvek kerüljenek be az állományba.

György Aladár egy nagyszabású felmérés alapján a hazai tanítóegyletek könyvtárainak összetételét elemezte. A felmérés eredményét lehangolónak találta, szakkönyvtár helyett „ajándékművekből összehalmozott könyvgyűjtemények" ezek – írja. Az állományban sok a már használhatatlan, elavult tankönyv, melyet a kiadók – azt remélvén, hogy raktári készleteiktől megszabadulnak – ingyen bocsátottak a tanítók rendelkezésére. Regényeket még csak vásárolnak az egyletek, de pedagógiai szakirodalmat szinte egyáltalán nem. Holott ezeknek a könyvtáraknak a tanítók képzése lenne a fő célja – hangsúlyozza. *(73)*

Ugyanebben a számban *Radó Vilmos* az újonnan megjelent ifjúsági kiadványokat tekinti át. Örömmel konstatálja, hogy míg korábban a fordítások megjelentetése volt a jellemző a magyar könyvkiadásra, mostanra eredeti magyar kiadványok tucatjával találkozhatunk. Neves íróink már az ifjúságnak is írnak könyveket. Kiemelkedőnek tartja a kortárs irodalomból *Ágai Adolf*ot, ki Forgó bácsi néven adja ki meséit, valamint *Pósa Lajos* gyermekverseit. Kifogásolja ugyanakkor azt a kiadói gyakorlatot, amely például a

Komáromy – Lakits – Péterfy-féle népiskolai olvasókönyv anyagát önálló kötetben mint ifjúsági irodalmat jelenteti meg. *(74)*

Hogy milyen is legyen a gyermek és ifjúsági irodalom, élénk vitára ingerelte mind a pedagógiai szakembereket, mind az irodalmárokat.

Benedek Elek egyik első parlamenti felszólalása is az ifjúsági irodalommal kapcsolatos: „Trefort volt akkor a kultuszminiszter, kicsiny dolgok iránt is érdeklődő szellem, de úgy tetszett nekem, hogy az ifjúsági irodalom valami túlságos mértékben nem érdekelte. Az öreg úr idegesen fészkelődött székében, mindegyre hátra szólt Berzeviczynek, szinte hallottam méltatlankodó kérdését: Mit akar ez az ember itt a gyermek- meg az ifjúsági irodalommal." Benedek Elek nem akart kevesebbet, mint felhívni képviselőtársai figyelmét annak fontosságára, hogy az együgyű mesék, versikék nemcsak a nyelvérzékét rontják meg a gyermeknek, hanem kihat ízlésük, gondolkodásuk további alakulására. Célja az volt, hogy mind az államot, mind a társadalmat igényes, jó könyvek kiadására buzdítsa. Nem panaszkodni kell – mondta –, hogy nincs elegendő számú olvasója a magyar szép- és tudományos irodalomnak, hanem ki kell nevelni az olvasókat. Úgy látja, „a magyar ifjú, mikor kikerül az iskolából, megútálta a könyvet, mert annak idején nélkülözte azt a szellemi táplálékot, mely fölébreszsze benne az olvasó kedvet, az igazán jó könyvek után való vágyakozást." A száraz, „lélek nélkül való", rossz magyarsággal megírt tankönyvek aztán az ifjút a ponyvairodalom irányába lökik. *(75)*

A Wlassics vezette minisztérium támogatásával sok ifjúsági lap és könyv jutott el az iskolákba, a mennyiségre nem volt panasz. Annál több figyelmet kellene szentelni a minőségre! – vélte Benedek Elek. S még egy problémát említ, hiányzik a társadalomból az a réteg, amely felismeri, melyik is a jó könyv. A szülők nem elég tájékozottak, s még a tanárok sem, mint azt a *Szemák*-féle könyvjegyzék, illetve az ahhoz kapcsolódó hozzászólások mutatják.

Érdemes végigfutni a listát, kiket tart Benedek Elek 1898-ban jó ifjúsági írónak? A teljesség igénye nélkül néhány név: Jókai Mór, *Rákosi Jenő,* Mikszáth Kálmán, *Bársony István, Jakab Ödön, Gárdonyi Géza, Rákosi Viktor, Erődi Béla, Egri György, Bródy Sándor, Gyarmathy Zsigáné, Szabóné Nogáll Janka, Hermann Ottóné, Tutsek Anna, Földes Géza, Bodonyi Nándor, Herczeg Ferenc, Tábori Róbert, Lőrinczy György, Sebők Zsigmond, Donászy Ferenc, Murai Károly, Böngérfi János,* Malonyay Dezső, *Sas Ede.*

A téma, hogy milyen legyen a hazai gyermek- és ifjúsági irodalom, milyen könyvek kerüljenek be az iskolai könyvtárba, a tanárok körében is élénk érdeklődést keltett. Első ízben az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1877. évi közgyűlése foglalkozott vele. Ekkor vetették fel, hogy alakuljon egy kilenc fős bizottság, mely összeállítja az ifjúsági könyvtárba beszerezhető könyvek ajánló jegyzékét. A jegyzéket a bizottság tagjaként, *dr. Lechner László* terjesztette az egy évvel később, Pozsonyban megtartott közgyűlés elé. *(76)* Ez volt az első ifjúsági (itt: középiskolai) könyvtárjegyzék hazánkban. A szakirodalom által számon tartott Szemák-féle jegyzék *(77)* ezt követően, már a VKM támogatásával készült.

A középiskolai könyvtárjegyzék hatással volt a népiskolai könyvtárügyre is, hiszen a megalakuló NIKIB ennek mintájára adta ki a beszerezhető művek jegyzékét.

Wlassics Gyula intézkedései, a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság megalakulása

Wlassics Gyula 1895. január 15-én kapta meg kinevezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetésére. Wlassics jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja, nagytekintélyű kultúrpolitikus, 1892-től a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője. Minisztersége alatt polgári jellegű reformok egész sorát kezdeményezte.

A közoktatásügy vezetőjeként növelte az állami iskolák számát, nyugdíjhoz juttatta az állami iskolák tanítóit, korszerűsítette a népoktatás szervezeti, tartalmi kereteit. Átláthatóbb viszonyokat teremtett a közoktatás szerkezetében. Minisztériumára hárult az iskolák működését szabályozó intézkedések végrehajtásának legfőbb ellenőrzése, amelyben az érdemi munkát a megnövelt számú ügyosztályok végezték. Egy 1898-ban hozott rendelete alapján a Statisztikai Hivatalra bízta az iskolákból beérkező adatok szakszerű gyűjtését, feldolgozását és megjelentetését.

Wlassics az ország oktatásügyét a magyar nemzeti állam szemszögéből vizsgálta. Ennek koncepciójából kiindulva látott hozzá az elemi iskolai könyvtárak ügyének végleges rendezéséhez. Céljai között szerepelt az elődei által meghozott törvények maradéktalan végrehajtása, a kor kívánalmaihoz igazítva. Az iskolai könyvtárügyet összekötötte a hazafias nevelés, az ifjúság erkölcsi életének ápolása érdekében létrehozott ifjúsági egyesületek működésével: „Az állami iskolákban szervezett ifjúsági könyvtár szintén egyik hathatós eszköze az ifjúsági egyesület sikeressé és vonzóvá tételének." *(78)*

Wlassics 1901 őszén az ifjúsági irodalom, illetőleg az ifjúsági könyvtárak ügyében minisztériumába tanácskozást hívott össze. A megbeszélésen írók, pedagógusok vettek részt, témája pedig az iskolák szerepe az irodalom ügyének fellendítésében volt. Minden résztvevő egyetértett abban, hogy: „olvasásra, a könyv, az irodalom szeretetére is nevelni kell a népet s ez a föladat iskoláinkra hárul", azon belül is az iskolai könyvtárakra. *(79)*

Nem sokkal e tanácskozás után adta ki Wlassics az 1158/1902. eln. sz. rendeletét, mely a magyarországi iskolai könyvtárügy számára, benne a népiskolai könyvtárak számára nagy előrelépést jelentett. Kimondta a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság (NIKIB) megalakítását, elrendelte az eddig csupán tanítói könyvtárakként működő népiskolai könyvtárak mellé az ifjúsági népiskolai könyvtárak megszervezését is.

A miniszter rendelete bevezetésében kifejtette célját: „Hogy pedig népünk a pihenés napjain hazafias érzületét ápoló, vallás- erkölcsös érzését fejlesztő és szívet-lelket gyönyörködtető olvasmányokban keressen üdülést és szórakozást, hogy elméjét a nép- és ismétlő-iskolából kikerülve még azután is hasznos olvasmányok útján képezze (…) hogy hazai intézményeink tiszteletét, nemzeti hagyományaink és nyelvünk szeretetét, jeles írók örökbecsű alkotásai visszhangjaként szívében az élet fárasztó küzdelmei között is sértetlenül, épen megőrizze és mindinkább fejlessze." *(80)*

Wlassics a NIKIB felállításával azt akarta elérni, hogy amit elődei az iskolai könyvtárakkal kapcsolatban elrendeltek, az maradéktalanul megvalósuljon. Ennek érdekében hozta meg következő intézkedéseit:

– „Minden állami és községi elemi és ismétlő-iskolában, a hol eddig nincs, szervezteessék (…) iskolai ifjúsági könyvtár."

– A könyvtár felállítására és fejlesztésére minden állami és községi népiskolai tanulótól be kell szedni 50 fillért beíratási díjként.

– „Az iskolai könyvtár mindenkor az iskola tulajdona marad."

– A könyvtárat az iskola épületében kell elhelyezni, s kezelője a tanító. Ahol több tanító van, ott a tantestületnek kell megválasztania a könyvtárost.

– A könyvtárat kezelő tanítónak minden egyes könyvtárral kapcsolatos intézkedését egyeztetnie kell a tantestülettel, különösképpen a könyvek beszerzését.

– Kötelezi a könyvtáros tanítót a rendelet arra, hogy a beszerzett könyvek tartalmát ismerje, s erről a tanfelügyelői látogatás alkalmával adjon számot.

– A könyvtárba csak olyan művek kerülhetnek, melyek a NIKIB által kiadott listán szerepelnek. A könyvtár-jegyzéket a Hivatalos Közlönyben időről-időre közzéteszik.

– Minden iskolának könyvtárhasználati szabályzatot kell készítenie, melyet a gondnokságnak, az iskolaszéknek és a tanfelügyelőnek jóváhagyásra be kell mutatni.

– A könyvtár használatát a tanulók esetében feltételekhez kell kötni, „lehetőleg csak a tizedik életévöket betöltötteknek engedtessék meg." A gondnokság vagy az iskolaszék meg-

engedheti, hogy a tanulók szülei is kölcsönözzenek a könyvtárból, kölcsönzési díj ellenében. Ez az összeg, mely egy vagy több kötetből álló mű esetében nem lehet több 10 fillérnél, a könyvtáros tanítót illeti. Iskolai tanulótól azonban „olvasási díjat" szedni nem szabad.

A NIKIB tagjai ötéves időtartamra szóló kinevezést kaptak. Wlassics a NIKIB elnökévé *Sebestyén Gyulá*t, az Országos Közoktatási Tanács titkárát nevezte ki, előadónak *Tóth Rezső* tanárt. A bizottság tagjai között ott találjuk *dr. Alexander Bernát,* m. kir. tud. egy. tanárt; Benedek Elek írót; *Csernoch János* országgyűlési képviselőt; *Bánóczi József* egyetemi magántanárt, tanítóképző intézeti igazgatót; *Kenedi Géza* ügyvédet, lapszerkesztőt; *Komáromy Lajos* tanárt, címzetes igazgatót; *Marczali Henrik* m. kir.tud.-egy. tanárt; *Margalits Ede* m. kir. tud.-egy. tanárt; *Móra István* polgári leányiskolai tanárt, írót; *Klupathy Jenő* tud.-egy. magántanárt; *Ujváry Béla* királyi tanácsost, a Néptanítók Lapja főszerkesztőjét és *Szőcs Farkas,* teológia tanárt. *(81)*

A NIKIB megalakításával lezárult a magyarországi iskolai könyvtárak fejezetének egy szakasza. 35 évvel Eötvös József 1867-es kezdeményezése után létrejött az a szervezet, mely a könyvtárak irányítását, szakmai felügyeletét országosan ellátta. Az általa kiadott könyvjegyzék segítette a tanítók tájékozódását, s biztosította az állam érdekeinek érvényesülést.

Jegyzet

(1) Lásd részletesebben: Waldapfel Eszter: Iskolai könyvtáraink helyzete és jövő feladatai. In: *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve 1961*. 58–90.

(2) Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Budapest, Osiris, 1999. 351–352.

(3) 2872/1871. sz. a. kelt miniszteri rendelet. In: *Közoktatásügyi törvények és rendeletek tára az 1868-dik év óta 1877. év végéig közrebocsátott és a népoktatásra vonatkozó törvények, m. rendeletek, tantervek és szabályzatok gyűjteménye.* Szerk. Kármán Mór. Budapest. Eggenberger, 1878. 330–331.

(4) Az iskolatípus megnevezésével kapcsolatban lásd részletesebben: Mészáros István: Népiskoláink ezer éve. In*: Népiskolák Magyarországon. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyaga.* Tatabánya, 1997. 11–20.

(5) Eötvös József (1987): Felszólalás a költségvetés tárgyalásakor. In: *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából.* Szerk. Mann Miklós. Tankvk., Budapest. 20.

(6) Más véleményt fogalmaz meg N. Szabóki Györgyi: „…mivel az iskolai munka egyik elismert segédeszköze a könyvtár, hallgatólagosan beleértendő az is a szükséges segédeszközök közé." N. Sz. Gy.: Adatok a népiskolai ifjúsági könyvtárak történetének kezdeteihez 1868–1902. In: *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve 1961.* Budapest. 1963. 115.

(7) Lásd részletesebben: Kiss Áron: *A magyar népiskolai tanítás története 1–2 köt.* [egyben] Budapest. Franklin, 1881–1883. 480; valamint Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 317

(8) Lásd Felkai i. m., valamint Kelemen Elemér: *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868–1918.* Budapest. Akad. K., 1985. 250

(9) A népiskolai könyvtárak megalakítását szorgalmazó felhívás jóval korábban, mintegy öt évvel a szakirodalomban eddig elsőként említett Dolinay-féle felhívás előtt született.

(10) Molnár Aladár: Állítsunk könyvtárakat a népiskolákban. *Pesti Napló*, 1867. okt. 12. 2.

(11) Uo.

(12) Eötvös József: Egyletek. Népnevelési egyleteink. In: N. L., 1868. 2. 22.

(13) A Néptanítók Lapja a VKM „paedagogiai" kiadványa volt, amelyet a minisztérium térítés nélkül eljuttatott valamennyi magyarországi népiskolai tanítóhoz és óvoda vezetőjéhez. A lap a hazai nemzetiségek nyelvén is megjelent.

(14) Híradás népnevelési egyletek alakulásáról. In: N. L., 1868. 10. 152.

(15) M[olnár] A[ladár]: Mit kell kívánni korunkban a népiskolatanitótól. In: N. L., 1868. 3. 37.

(16) Sipőcz Ferencz: Felhívás olvasóegyletek alakítására. In: N. L., 1868. 1. 8.

(17) Mennyey József: Hazai népnevelésünk ügye. In: N. L., 1868. 2. 21. – Mennyey József (Kisdovornya, Nyitra megye, 1823. febr. 9. – Szombathely, 1889. máj. 1.) piarista tanár, bölcseleti és teológiai tanulmányokat folytatott. 1848-ban kilépett a rendből, s még ez év aug. 3-án a pozsonyi katolikus főiskolán szóbeli és írásbeli pályázati vizsgát tett. Ezután kapta meg kinevezését Eötvös Józseftől az érsekújvári kir. tanítóképzőbe. Növendékei kedvéért három nyelven, magyarul, németül és szlovákul tanított egészen 1856-ig, amikor is a képzőt megszüntették. Mennyey ekkor a kalocsai tanítóképzőhöz tartozó elemi főtanoda igazgatója lett. 1869 áprilisától

Árva és Túróc megye főtanfelügyelője, majd 1873-tól Vas megye tanfelügyelője. Pedagógiai tárgyú könyvei jelentek meg, a Tanodai Lapokban cikkeket írt a magyarországi cigányságról.
(18) Nagy László: Az olvasás tanitása népiskoláinkban. In: N. L., 1868. 3. 45–46. – Nagy László (Kunhegyes, 1816. jún. 9. – Budapest, 1875. máj. 6.) elemi iskoláit Kunhegyesen, a gimnáziumot Debrecenben végezte, bölcsészetet Kőrösön, jog- és hittudományt Debrecenben hallgatott. Ezután Érmihályfalvára ment rektornak, majd öt év múlva magántanító lett Késmárkon. Eközben tanulmányozta a neveléstudományt. 1851-től Kisújszálláson az újraindított gimnáziumban tanári állást vállalt. 1858-ban kinevezik a kőrösi tanítóképző s az ehhez tartozó református népiskola igazgatójának. 1868-től tolna-baranyai, majd pest-kunmegyei tanfelügyelő. Tankönyveket és vezérkönyveket írt, 1866-ban szerkesztette a Protestáns Népiskolai Közlönyt.
(19) Környei János: A Népnevelési egyletekről. In: N. L., 1868. 6. 83. – Környei János (Murapetróc, 1831. nov. 14. – Buda, 1870. ápr. 19.) Szegény családból származott, korán árvaságra jutott. Elemi és középiskoláit Kőszegen, Debrecenben végezte, majd belépett a szombathelyi katolikus papneveldébe. A szabadságharc alatt honvéd tüzértiszt. Világos után több hónapig bujdosott, közben segédtanítóskodott Győr megye egyik falusi iskolájában. Megpróbálkozott az orvosi munkával is, de a boncolásokat nem bírta, ezért előbb hírlapírónak ment, majd 1857 és 1861 között a ciszterci rend székesfehérvári gimnáziumában világi tanár lett. 1861-ben városi főjegyzővé választották, de erről a tisztségéről egy év múlva leköszönt. 1862–67 között az Alföld c. lapot szerkesztette, 1867-től a VKM-ben dolgozott, s Eötvös az 1868-ban induló Néptanítók Lapja első szerkesztőjének nevezte ki. 1869 áprilisától korai haláláig Esztergom, Komárom és Győr megye tanfelügyelője. Tankönyveket, pedagógiai munkákat írt.
(20) Eötvös, 1987, 20.
(21) 1870-ig kb. 27 egylet jött létre. Ld. a A vallás- és közoktatásügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatés állapotáról 1870-ben. *Néptanítók Lapja,* 1871, 3–6., 27.
(22) a.ó.: Alakitsunk iskolai könyvtárakat. In: N. L., 1868. 14. 210.
(23) Uo.
(24) Uo.
(25) A vallás- és... i. m. 60.
(26) Egyletek. Hírek Visonta községből. In: N. L., 1868. 10. 152.
(27) Egyletek. Hírek a verseci szerb tanítói értekezletről. In: N. L., 1868. 11. 170.
(28) Tatai: Levél a tatai iskolai könyvtár létesítéséről. In: N. L., 1868. 6. 89.
(29) Idézi: Közoktatásügyi; 1878. 332–333., lásd még: VKM körlevél a tanfelügyelőkhöz és az egyházmegyei hatóságokhoz. In: N. L., 1878. 10. 13.
(30) Nagy László: Az olvasás tanitása népiskoláinkban. In: N. L., 1868. 3. 45–46.
(31) Kerékgyártó Elek: Alakitsunk-e kis olvasó-köröket. In: N. L., 1872. 7. 99–101. – Kerékgyártó Elek a Népnevelők Pesti Egyletének könyvtárnoka volt. Az egyletnek ekkor 135 tagja van, köztük 11 (vélhetően tanító)nő. A pártoló tagok sorában ott találjuk Táncsics Mihályt.
(32) Egyveleg rovat. In: N. L., 1872. 2. 28.
(33) Egyveleg rovat. In: N. L., 1872. 42. 748.
(34) Pirk György: Iskolai könyvtárak. In: N. L., 1868. 17. 259.
(35) Madzsar János: Alakitsunk szorgalmi könyvtárakat. In: N. L., 1871. 25. 401–402.
(36) Bereti János: A jó közszellem érdekében. In: N. L., 1872. 8. 123–125.
(37) Seemann Gábor: Mily uton eszközöltessék az iskolai és népkönyvtárak felállitása. In: N. L., 1880. 21. 535.
(38) Kállay István levele. In: N. L., 1872. 9. 144.
(39) Szerkesztőségi megjegyzések. In: N. L., 1868. 14. 210.
(40) Vahot Sándorné, szül. ecsedi Csapó Mária, (Pest, 1830. január 23. – Gyulakeszi, 1896. febr. 29.) Vahot Imre lapszerkesztő, író sógornője. Maga is aktív résztvevője a kor irodalmi életének, ismert s díjazott írónő. Költeményeket, elbeszéléseket írt, ifjúsági regényeket fordított németből, angolból, nők számára kiadott folyóiratok szerkesztőjeként is tevékenykedett.
(41) Bánfi János, családi nevén Wolfshörndl J. (Bazin, 1851. szept. 8. – ?) polgári iskolai tanító, igazgató. Termékeny író. Tanügyi, társadalmi, neveléstudományi cikkek, szépirodalmi művek szerzője, lapszerkesztő. Több munkáját saját fordításában német nyelven is megjelentette. A magyar nyelvet ifjú korában tanulta meg, beszélt még szlovákul, szerbül és svédül, fordított is ezekből a nyelvekből.
(42) A témáról részletesebben lásd Kiss, 1881. 212–213.
(43) Felhívás a *Népiskolai füzetek* sorozat előfizetésére. In: N. L., 1868. 3. 46.
(44) Részletesebben ld. Kiss, i. m.
(45) Pirk, i. m. 259.
(46) Uo. A forrásban „réginek” nevezett könyvek.
(47) Uo. 260.
(48) A Néptanítók Lapja 1868 és 1870 között a tanítók nevére járt, ettől fogva az iskola részére. Ahol 2–3 tanító működött, oda egy példányban, ahol 4–6, oda két példányban. 1880-tól viszont minden iskolába – eltekintve a tanítók számától – csak egy példányban járt. 1873-ban megszűnt a nemzetiségi nyelveken történő kiadás, ezután csak magyar nyelven jelenik meg. 1874-ig hetilap volt, 1874-től kéthetente jelent meg, mivel az ország-

gyűlés a korábbi évi 30 ezer forint helyett csupán évi 10 ezer forintot biztosított a kiadásra. Erről lásd részletesebben: Kiss Áron i. m. 34.§ Az időszaki päd. sajtó. 218.
(49) A vallás- és... i. m. 28.; ill. idézi még: Kiss, i. m. 65.
(50) VKM körlevél a tanfelügyelőkhöz. In: N. L., 1878. 10. 11.
(51) VKM 1876. szept. 2-én kelt utasítása a polgári községi iskolaszék számára, 12. §. f. pontja. Idézi: Mayer, 1877. 47.
(52) VKM 1877. évi 1238. sz. rendelete. In: N. L., 1877. 3. 58.
(53) Utasítás a népkönyvtárak alapitása, szervezése s kezelése tárgyában. In: N. L., 1877. 3. Melléklet 1–4.
(54) Uo. 1.
(55) Uo. 2.
(56) Uo. 1.
(57) Uo. 1.
(58) Uo. 1.
(59) Uo. 3.
(60) VKM 1877. évi 20.311. sz. rendelete az állami iskolai gondnokságok számára, 23. §; In: N. L., 1878. 10. 10–11.
(61) VKM körlevél az egyházi hatóságokhoz és a megyei tanfelügyelőkhöz. In: N. L., 1878. 10. 9–11.
(62) 930. sz. miniszteri rendelet dátuma 1875. július 15. ld. Közoktatásügyi; 1878. 326.
(63) A VKM 1878. évi 27.909. sz. rendelete a megyei tanfelügyelőkhöz az 1877. évi 30.535. sz. rendelet megerősítésére. Összeírás az iskolákban működő könyvtárakról. Ajánló könyvjegyzék. Melléklet a 22. számhoz. Valamint a VKM 1878. évi 27.909. sz. felhívása a felekezeti iskolai hatóságokhoz. In: N. L., 1878. 22. 497. p, 500.
(64) Körlevél. Nógrádmegyei tankerület felügyelősége. In: N. L., 1879. 19. 243.
(65) E rendelet alapján vitatják meg az iskolai könyvtárügyet az 1881. évi Országos Tanítói Képviseleti Közgyűlésen.
(66) A bizottság neve a megváltozott Iskolai és népkönyvtárakat terjesztő központi bizottságra.
(67) A VKM 27.909. sz. rendelete a megyei tanfelügyelőkhöz, i. m. 497.
(68) Dolinay Gyula (1901): A 30-ik esztendő kezdetén. *Hasznos Mulattató*, 1. 1–2.
(69) A füzetes sorozat kérdéséhez: 1841. nov. 14-én Népkönyvkiadó Egyesület jött létre Jósika Miklós, Vachot Imre és Eötvös József elnökletével. Az egy évvel (1842. jún. 12.) később megtartott közgyűlésen határozatot fogadtak el, miszerint pályázatot írnak ki népies művek megjelentetésére, melyek „egyenként legfeljebb két nyomtatott ivet adjanak, erkölcsi, hazafiui, gazdálkodási és közgazdálkodási elvek s érzelmek terjesztésére." lásd György Aladár (1879): Az első kísérlet a népkönyvtárak ügyében. In: *Iskolai és Népkönyvtár*, 6. 87.
(70) Lásd a Kis Ujságban és a Hasznos Mulattatóban közölt felhívásokat.
(71) Dolinay Gyula: Alakitsunk kis olvasó-köröket. In: N. L., 1872. 2. 17–19.
(72) Dolinay, 1901. 2.
(73) György Aladár: A tanitó-egyletek. In: N. L., 1887. 8. 823–825. – György Aladár (Huszt, 1844. ápr. 11. – Budapest. 1906. jan. 16.) író, művelődéstörténész, kultúrpolitikus. A Hon c. lap tanügyi rovatvezetője, a Paedagógiai Társaság egyik fő szervezője, a Magyar Pedagógiai Társaság alapító tagja. Gy. A.: A tanitó-egyletek. In: N. L., 1887. 8. 823–825.
(74) Radó Vilmos: Új ifjúsági iratok. In: N. L., 1887. 8. 825–826. – Radó Vilmos (eredeti családneve: Roth) (Eger, 1847. ápr. 23. – Budapest. 1919. dec. 9.) tanár, pedagógiai és ifjúsági író. Egerben szerzett tanítói oklevelet. 1874-től a budapesti tanítóképző intézet tanára, majd címzetes igazgatója. Pedagógiai nézeteiben Herbart követője. Számos tankönyvet is írt.
(75) Benedek Elek (1898): Ifjusági irodalom. *Magyar Kritika*, 1. 277–278.
(76) Ujvári Gyula (1942): Az ifjúsági könyvtárjegyzék multja és jelene. In: Kardeván Károly (szerk.): Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1941–1942. Budapest. 27–33.
(77) Szemák István az első összeállítást a Középiskolai Tanáregyesület választmányának megbízásából készítette. A jegyzéket a VKM jóváhagyása előtt négy tekintélyes tanügyi szakember, köztük két főigazgató is megbírálta. Az összeállítás nagy könyvsiker lett, rövid időn belül 2500 példány kelt el belőle. A II. füzet már a VKM megbízásából jelent meg 1894-ben, majd 1896-ban a III. füzet. 1897-től időszaki folyóiratként adták ki Ifjúsági *Könyvtárjegyzék* címen, évenként kétszer, a tanév elején az új beszerzéseket segítve, valamint a tanév végén a jutalomkönyvek vásárlásakor. A folyóiratban Szemák nemcsak az általa megfelelőnek tartott könyvek jegyzékét közölte, de tanácsokat adott például a könyvtár kezelésével kapcsolatban is. Az 1912-ben megjelent *Ifjúsági könyvtárjegyzék a középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára* összeállítását a 21891/1913. sz. a. miniszteri rendelet kötelezővé tette.
(78) VKM 1902. évi 21015. sz. rendelete. In: *Magyarországi Rendeletek Tára* 1897. II. köt. Harmincegyedik folyam. Budapest. Országos Törvénytár Szerkesztősége K., 237.
(79) Ujváry Béla vezércikke. In: N. L., 1902. 36. 1–2.
(80) VKM 1902. évi 1158. sz. rendelete. In: N. L., 1902. 36. 7–9.
(81) Közlemények. A NIKIB tagjainak kinevezése. In: N. L., 1902. 35. 15.